

Prathmik khetdhiran sahkari mandiyō (PACSS) sandharbhey vaidhnathan samitini bhalamano vishlesnatmak adhyas પ્રાથમિક ખેતધિરાણ સહકારી મંડળીઓ (PACSS) સંદર્ભે વૈદનાથન સમિતિની ભલામણોનો વિશ્લેષણાત્મક અભ્યાસ

KEYWORDS

Dr. Bhavini Pandya

Department of Commerce, MKB University, Bhavnagar

ABSTRACT

ભારતીય બેંકિંગ ઉદ્યોગમાં બેંકિંગ રેગ્યુલેશન એક્ટમાં વર્ષ ૨૦૦૪ના સુધારા દ્વારા બેંકોને અસ્કયામત ગુણવત્તા, મુડી પર્યાપ્તતા અને કાર્યદક્ષતા સુધારવા માટે માર્ગદર્શન આપવામાં આવેલ છે. પ્રાથમિક ખેત ધિરાણ સહકારી મંડળીઓ, બહુક એટલે કે સહકાર ક્ષેત્રનું સૌથી છેલ્લું અને નાનું એકમ. સહકારી બેંકો પોતાની ઉત્પાદકતા અને નફાકારકતા વધારી શકે તે માટે આ સુધારા અમલી બનાવવા દેશની મધ્યસ્થબેંકે પુરતો સમય આપ્યો હતો. છતાં સહકારી ધિરાણ સંસ્થાઓ આર્થિક રીતે નબળી પડતી જતી હોવાથી તેને પુનઃ ચેતનવંતુ અને કાર્યક્ષમ બનાવવા માટેની તાત્કાલિક જરૂરિયાત ઉભી થઈ હતી.

વૈદનાથન સમિતિની રચના: ૨૦૦૪ થી શરૂ થયેલ સહકારી પ્રવૃત્તિનો મુખ્ય ઉદ્દેશ શોષણ વિહિન સમાજ રચના કરવાનો અને સર્વની ન્યાયમતા જળવાઈ રહે તે છે. પરંતુ આ પ્રવૃત્તિ જે હેતુઓ માટે શરૂ કરવામાં આવેલ તે હેતુ આજે પણ પરિપૂર્ણ થયેલ જણાતો નથી. એટલું જ નહિ, આ પ્રવૃત્તિનો વિકાસ થવાને બદલે દિન પ્રતિદિન તેમાં શિથિલતા અને પડતી થતી જોવા મળી રહ્યું છે. અર્થાત, સહકારી ક્ષેત્રના છેલ્લા એકમો એટલે કે સહકારી મંડળીઓમાં મોટા ભાગની ખોટમાં ચાલી રહી છે તેનું સંચાલન કે વહીવટ યોગ્ય રીતે થતું ન હોવાથી આ પ્રવૃત્તિ ખેડૂતોના રક્ષણ અને વિકાસ કરવામાં સાર્થક સાબિત થઈ નથી. આથી સહકારી ક્ષેત્રની મર્યાદાઓ દૂર કરી, સમસ્યાઓના ઉકેલ લાવી પુનઃ કાર્યક્ષમ બનાવવા સન ૨૦૦૪માં પ્રૌ. વૈદનાથનના અધ્યક્ષપણા હેઠળ એક ટાસ્ક ફોર્સ સમિતિની રચના કરવામાં આવેલ. આ સમિતિની ભલામણોના આધારે નબળી પડેલી બહુકને પગભર બનાવવા માટે સહકારી ક્ષેત્ર દ્વારા, બહુકના મંત્રીઓ/વ્યવસ્થાપક સમિતિના સભ્યોને સહકારી પ્રવૃત્તિ વિસ્તારવા માટે તાલીમ અને આર્થિક સહાય પુરી પાડવાનો કાર્યક્રમ ૨૦૦૬-૦૭-૦૮ દરમિયાન આયોજવામાં આવેલ.

વૈદનાથન સમિતિના તારણો અને ભલામણો: સહકારી કરજ ધિરાણ માળખાના અભ્યાસના આધારે વૈદનાથન સમિતિએ કેટલાક તારણો તારવેલ જે આ પ્રમાણે છે.

- સહકારી કરજ ધિરાણ પધ્ધતિ, વહીવટ, સંચાલન અને નાણાકીય ક્ષેત્રે નબળી પડેલ છે.
- આ સંસ્થાઓના વહીવટમાં રાજકીય ભાગીદારી અને હસ્તક્ષેપ થવાથી કામકાજ સંભાળતા હોદ્દાદારો અને અધિકારીઓ ઉપર વિપરીત અસરો પહોંચેલ છે.
- PACSની ખોટ માટેના જવાબદાર પરિબળોમાં નબળો વહીવટ અને સંચાલન હોવાથી જ્યાં સુધી આ બાબતોમાં સુધારણા નહિ? થાય ત્યાં સુધી બહુકની કામગીરી બદલાશે નહીં અને મુડીકરણના પ્રયાસો નિરથક બની રહેશે.
- વ્યવસ્થાપક સમિતિઓને બરખાસ્ત કરવી, ચુંટણીઓમાં વિલંબ, મંત્રીઓની સામાન્ય કેડરની વ્યવસ્થા, કામકાજ અને વહીવટમાં બાહ્યહસ્તક્ષેપ, ઓડિટમાં વિલંબ, ફક્તરો/રેકૉડ રાખવામાં અયોગ્ય કામગીરી અને માહિતી જાળવણીની અવેજાનિક પધ્ધતિ આ બધી જ બાબતોમાં નોંધપાત્ર ક્ષતિઓ ઉદભવે છે.
- ઉપરોક્ત પ્રકારની મર્યાદાઓના કારણે PACSની નાણાકીય મુશ્કેલીઓમાં વધારો થવા પામેલ છે. આથી ગ્રામીણ લાભાર્થીઓને પુરતા પ્રમાણમાં અને સમયસર ધિરાણો પુરા ડી શકતા નથી પરિણામે વર્ષ ૧૯૯૨-૯૩માં ખેત ધિરાણમાં PACSનો જે ૬૨% હિસ્સો હતો તેમાં ઘટાડો થઈ વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩માં ૩૪% નો થવા પામેલ છે.
- વારંવાર દેવા માફીની યોજનાઓએ મુદતવીતી ધિરાણોમાં વધારો કરેલ છે. જેના પરિણામે PACSના સત્તરે મુદતવીતી ધિરાણનું પ્રમાણ વધી જવાથી ધિરાણપાયા ભંગોળ માં સતત ઘટાડો થતો જાય છે.

PACSના પુનઃગઠન માટે સમિતિએ કરેલ ભલામણોના અમલીકરણ માટે સુચનો :
વૈદનાથન સમિતિએ PACSના પુનઃગઠન માટે નીચે મુજબ મહત્વની ત્રણ ભલામણો કરેલ છે.

- નાણાકીય સહાય કરવી,
- કાયદાકીય અને સંસ્થાગત સુધારાઓ કરવા
- સંચાલન – ગુણવત્તા સુધારવા માટેના ઉપાયો કરવા

(1) PACSને નાણાકીય સહાય મેળવવાની પાત્રતા માટેની ભલામણો :

- પુનઃગઠન પેકેજ હેઠળ PACSને નાણાકીય સહાય પુરી પાડવામાં આવશે. તેના આધારે PACS પોતાના સભ્યો, નાના અને સીમાંત ખેડૂતો ની ધિરાણ જરૂરીયાતો પુરી પાડી શકશે. પરંતુ આ સહાય બહુકને એક જ વખતના ટેકા તરીકે આપવાની મર્યાદામાં રહેશે.
- નાણાકીય સહાય PACSની ખોટ દૂર કરવા માટે કરવામાં આવશે. અને ખોટના પ્રમાણ ખાસ ઓડિટ મારફતે નક્કી કરવાનું રહેશે.
- PACSની મુડીના વધિકરણ માટે શરૂઆતમાં જોખમ ભાર અસ્કયામતો (Risk Waived Assets) ના ૭% સુધી સહાય પુરી પાડવી અને ત્યાર બાદ PACSએ ત્રણ વર્ષમાં આ પ્રમાણ ૯% સુધી પહોંચાડવા સુધારણા હાંસલ કરવાની રહેશે. આનો અર્થ એમ થાય કે PACSએ વધો વધ નફો પ્રાપ્ત કરવાનો રહેશે.
- PACSની કુલ ભરપાઈ થયેલ કુલ શેરમુડીમાં ૨૫% સુધી સરકારની શેરમુડી જમાં વધુ હોય તે ઘટાડીને નીચે લાવવાની છે.
- PACSને આપવામાં આવનાર સહાયમાંથી કમચારીઓ અને વ્યવસ્થાપક સમિતિના સભ્યોની નાણાકીય શિસ્ત, વ્યવસ્થાપન કૌશલ્ય વધારવા અને કોમ્પ્યુટરાઈઝેશન માટે તાલીમ અને ક્ષમતા નિમાણ કાયદ્રક્રમો રચવાના રહેશે.

- ૩૦ જુન, ૨૦૦૪ની સ્થિતિએ જે PACSની વસુલાતનું સ્તર ૩૦%થી નીચે હોય તેઓએ પુનઃગઠન પેકેજ હેઠળ આવરી લેવા માટે પાત્ર ગણવામાં આવે છે. જે PACSની વસુલાત ૫૦% થી વધુ હશે તેને માટે મુડી ઉભી કરવી અને જરૂરી નાણાકીય સહાય પુરેપુરી આપવામાં આવશે. જે PACSની વસુલાત ૩૦% થી ૫૦% હશે તેને ત્રણ વાર્ષિક હપ્તામાં સહાય મળશે. આવી PACSને સહાય આપવામાં શરત એ હતી કે ૩૦ જુન, ૨૦૦૪, ના રોજ વસુલાત કરતા પછીના વર્ષમાં ૧૦% વધારો થયો હોવો જોઈએ. અને ૫૦% કે તેથી વધુ વસુલાત હાંસલ કરે ત્યારે પછી તુરંત પુરેપુરી સહાય છુટી કરી આપવામાં આવશે.

(2) કાયદાકીય અને સંસ્થાગત સુધારાઓ :

- (MOU) કરનાર રાજ્યોએ કાયદાકીય અને સંસ્થાકીય સુધારાઓ નીચે પ્રમાણે કરવાના થાય છે.
- PACSના રજિસ્ટ્રાર દ્વારા નક્કી થાય તેટલી આદામાં ઓછી થાપણ નિયત મુદત માટે જમા રાખનાર PACSના સભ્ય ન હોય તેવા થાપણદારોને પણ મત આપવાના અધિકારો આપવા 'નેશનલ ઈમ્પ્લીમેન્ટીંગ એન્ડ મોનિટરીંગ સમિતિ' (દયોહ) દ્વારા સુચિત કરવામાં આવેલ છે કે આવા થાપણદારે મતાધિકાર માટે આદામાં ઓછી ૨ વર્ષની મુદત માટે લઘુત્તમ થાપણરૂાં ૧૦૦૦/- ની રાખવાની રહેશે.
- PACSએ RBIની નીતિ સાથે સુસંગત થાપણો અને ધિરાણોના વ્યાજના દરો રાખવાના રહેશે.
- PACSને કરજ લેવા અને રોકાણો કરવા માટેની સ્વાયત્તા આપવી.
- PACSમાં લોન આપવાની નીતિઓ અને વ્યક્તિગત લોન અંગે નિણયો લેવાની સ્વાયત્તા ઉભી કરવી.
- કમચારીની ભરતી, નિમણૂક અને વળતર વગેરે બાબતોની યોગ્ય નીતિ ઉભી કરવી .
- ઓડિટોની નિમણૂક અને ઓડિટ માટેના મહેનતાણા દર અને પ્રમાણ નિયમાનુસાર જાળવવા.
- PACSની વ્યવસ્થાપક સમિતિમાં સરકારના પ્રતિનિધિ હોવા ન જોઈએ તેમજ PACSને સરકારનો શેર ફાળાને વધુ ઘટાડવા ઈચ્છા ધરાવતી હોય તો તેમ કરવા માટે તેને છૂટ હોવી જોઈએ અને તેમ કરતા અટકાવવામાં આવશે નહીં.
- PACSના મુદતવીતી બાકીદાર સભાસદો હોય અથવા હોદ્દાદારની જ્યાં સુધી બાકી લોન હોય ત્યાં સુધી બહુકની વ્યવસ્થાપક સમિતિમાં સભ્ય તરીકે નિમણૂક પામી શકશે નહીં કે ચુંટણી લડી શકશે નહીં. જો આવા સભ્યો વ્યવસ્થાપક સમિતિના સભ્ય હશે તો તો પણ તે પ્રવર્તમાન નાણાકીય વર્ષ પછી વ્યવસ્થાપક સમિતિના સભ્ય તરીકે રહી શકશે નહીં. (જ્યાં સુધી બાકી લોન ભરપાઈ ન થાય સુધી)
- ત્રણેય સ્તરોમાંની સહકારી સંસ્થાઓ કોઈ પણ અન્ય નિયંત્રિત નાણાકીય સંસ્થાઓ પાસેથી લોન લેવા માટે સ્વતંત્ર રહેશે અલબત્ત સહકારી ક્ષેત્રની સંસ્થાઓમાંથી જ લોન લેવી ફરજિયાત નહીં રહે. એ જ રીતે નિયંત્રિત નાણાકીય સંસ્થા પાસેથી નિધારિત મર્યાદામાં થાપણો મુકવાની સ્વતંત્રતા રહેશે આ મર્યાદા રાજ્ય સહકારી બેંક ધિરાણપાયાના ઉદ્દેશો હાંસલ કરવા માટે દરેક PACSની જરૂરી ભંગોળો જરૂરિયાતને ધ્યાનમાં રાખવામાં આવશે.
- PACSની વ્યવસ્થાપક સમિતિને બરખાસ્ત (સુપરસીડ) કરવાની રાજ્ય સરકારોની સત્તાઓને મર્યાદિત કરવી જોઈએ.
- અન્ય સંસ્થાઓની જેમ PACS એ પણ ટુંકી મુદતના ધિરાણમાં પરિવર્તનશીલ રહેવાનું હોવાથી તેણે પરિવર્તનની પરિસ્થિતિનો તાગ મેળવવો જોઈએ અને પોતાના લક્ષ્યાંકોને ધ્યાનમાં રાખીને ધંધાકીય વિકાસ અને પ થકકરણ કરવું જોઈએ તે માટે SWOT Analysisનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ.

PACS માટે કથકત Analysis નીચે મુજબ રજૂ કરી શકાય

S-સ્કેન્થ (શકિતઓ)	W- વીકનેસીસ (નબળાઈઓ)	O-ઓપોર્ચુનિટીઝ (તકો)	T - થ્રીટ્સ (ધમકીઓ)
સાંનિક લોકો અને તેમની જરૂરિયાતોની સારી જાણકારી, ગ્રાહકો જ માલિકો છે. ઘર આંગણ કે નજીકમા જ સુવાસો પુરી પાડવામા આવે છે.	અપુરતા સાધન સ્રોતો ભંગોળો અને માગદશન માટે ડિસ્ટ્રિક્ટ સેન્ટ્ર કો- ઓપ. બેન્ક ઉપર આધાર, સીમીત જાણકારી અને મર્યાદિત કામકાજ	વેદનાથન સમિતિ દ્વારા પુરી પાડવામા આવેલ મદદથી તકોનું પુનઃ સંશકિતકરણ કામકાજમાં વિવિધતા માટેનો અવકાશ, ગ્રાહકોની મોટી સંખ્યા જેઓ હજી વિવિસર ની બેન્કિંગ પધ્ધતિમાં સમાવી શકાયા નથી.	વધારે સારી સેવાઓ આપતી અને સારા ગ્રાહકોને બેંચી જતી કોમશિયલ બેન્કો, દુષિત ધંધાકીય પધ્ધતિઓ

PACCSના સેક્રેટરીની ભુમિકા અને જવાબદારી: બહુકના મંત્રીની ફરજો અને જવાબદારીઓ ચાર વિભાગમાં વહેંચી શકાય. જેમ કે

1. કાયદાકીય જવાબદારીઓ, 2. ધંધાકીય જવાબદારીઓ, ઘઈ વહીવટીય અને સંચાલકીય જવાબદારીઓ અને 4. સામાન્ય જવાબદારીઓ નિભાવવાની હોય છે.

PACS માટેનાણાકીય સ્ત્રોતો : PACSએ બેંકોની જેમ ડીમાંડ ડિપોઝીટ અને ટર્મ ડિપોઝીટ સ્વરૂપે થાપણ એકત્રિત કરી ભંડોળ ઉભું કરી શકે છે. આવી થાપણો પોતાના સભ્યો અને બિન સભ્યો પાસેથી મેળવી શકે. PACSના સુધારેલ નિયમાનુસાર દરેક PACS પોતાના સભ્યો ઉપરાંત પોતાના કાયદાકીય આવતા બિન સભાસદો નાગરીકો પાસેથી બચત થાપણ કે મુદતી થાપણ સ્વરૂપે થાપણ મેળવી શકશે. આ સંગવડ થવાથી PACSને નીચા વ્યાજ દરે એકત્ર કરવાની તકો વિસ્તરે છે. એટલું જ નહીં હવેથી આવી સંસ્થાઓ અન્ય નાણાકીય સંસ્થાઓ પાસેથી કરજ લઈને નાણાભંડોળ વધારી શકે છે. થાપણ વીમાનો લાભ લઈ થાપણ સુરક્ષા ઉભી કરી થાપણને આકર્ષી શકે છે. થાપણ મેળવવાના સ્ત્રોતો હવેથી વિસ્તરે ત હોવાથી તેને આવક મેળવવાનો અવકાશ રહે છે. આ પ્રકારની થાપણ PACSને નીચા વ્યાજ દરે ભંડોળ ઉભું કરવાની તક પુરી પાડે છે. PACSને ઘટતા નાણા ભંડોળ માટે અન્ય નાણાકીય સંસ્થાઓ પાસેથી કરજ મેળવવાની છૂટ આપવામાં આવેલ જો કે આ સંસ્થાઓના ચિરાણ વ્યાજ દરે ઉંચા હોવાથી PACSને તેમાંથી પુરતી આવક મળી શકતી નથી. તેથી PACSએ નફો મેળવવા અને નાણા ભંડોળ ઉભું કરવા થાપણ વધિનો પર્યાવરણ કરવો જોઈએ. વતમાનમાં ઈન્સ્યોરન્સ કંપનીઓના સહયોગ દ્વારા બેંકો ઈન્સ્યોરન્સ સાથે સંકળાયેલ ડિપોઝીટસ સેવાઓનો પણ સાભ લઈ શકે છે. સેવિન્સ બેંક એકાઉન્ટ જેવા નીચા વ્યાજવાળા ખાતામાં અમુક લઘુત્તમ ડિપોઝીટ રકમ રાખી તેમાં થી થાપણદારોના જુદા વીમાના પ્રિમિયમના ખચ જેટલી આવક ઉભી કરી જમાં રાખી શકાય જે નીચા વ્યાજ દરે મોટા પ્રમાણમાં ડિપોઝીટસ મેળવી આપવાનું સાધન બને છે. અને થાપણદારોના જોખમને પણ આવરી લે છે. PACSમાં મોટા ભાગના સભાસદો કરજદારો પણ હોય છે.

સભાસદોને માટે ચિરાણની જોગવાઈ: ગ્રામીણ કક્ષાએ સભાસદોની કરજ ચિરાણની જરૂરિયાતોને અંદાજ કાઢવા, ચિરાણો પુરા પાડવા ચિરાણના ઉપયોગ અંગે દેખરેખ રાખવા, વસુલાત વગેરે ઉદ્દેશો માટે PACSની રચના કરવામાં આવતી હોય છે. તેથી PACSનું પ્રથમ કામ પોતાના સભ્યોને જરૂરી ચિરાણ ઉપલબ્ધ કરવાનું હોય છે. આ ચિરાણ ટુંકી મુદતના ચિરાણ સ્વરૂપે ઓળખવામાં આવે છે. ખેડુતોની જરૂરિયાતોને ધ્યાનમાં રાખવા રિઝર્વ બેંક ઓફ ઈન્ડિયાએ સુલભ બનાવેલ ઉત્પાદનલક્ષી ચિરાણ પદ્ધતિ વષ 1966થી બહુક અને રાષ્ટ્રીયક તંત્રો દ્વારા તેને અનુસરવામાં આવે છે. આ પદ્ધતિ હેઠળ જિલ્લા સ્તરીય ટેકનિકલ સમિતિ (DLTC) ની સભા દર વર્ષે નવેમ્બર-ડિસેમ્બરમાં મળે છે જેમાં પોતાના જિલ્લામાં ઉગાડવામાં આવતા પાક માટે ચિરાણની જરૂરિયાતનું પ્રમાણ નક્કી કરે છે. પ્રવર્તમાન ધોરણો અનુસાર બહુક પાક ચિરાણના તમામ વ્યવહારો કિસાન ક્રેડીટ કાઉ (KCC) મારફતે કરે છે. જે અન્યથે ચિરાણનો સમયગાળો પાંચ વર્ષનો રાખવાનો રહેશે.

- PACS પોતાના સભાસદોને પાક અને ખેત આનુસંગિક વિકાસ માટે કુલ ભંડોળની મર્યાદામાં સ્વ વપરાશ માટે ચિરાણ મંજૂર કરી શકશે. અને PACSમાં કેટલીક રકમ અનામત રાખી શકશે.
- જિલ્લા કક્ષાએ ટેકનિકલ સમિતિ પાક ચિરાણનું પ્રમાણ ખેડુતોના PACS સાથેના નાણાકીય વ્યવહારોની નિયમિતતાના આધારે કે દર વર્ષે અપાતા ચિરાણની સરાસરીના આધારે મંજૂર કરે છે. પરિણામે સુધારેલી ખેત પદ્ધતિ અપનાવવા ખેડુતોને જરૂરિયાત કરતા ઓછું ચિરાણ મળે છે. તેથી ઘટતા ભંડોળ માટે બાહ્ય સ્ત્રોતો દ્વારા મેળવવું પડે છે જે પરવડતું હોતું નથી.
- કિસાન ક્રેડીટ કાઉમાં ખેડુતોની જરૂરિયાત પ્રમાણે ઉપાડ કરવાની અને ચિરાણ જમાં કરવાની જોગવાઈ હોવાથી તેને ઓછું વ્યાજ ચુકવવું પડે છે. તેમ છતાં જાણવા મળે છે કે મોટા ભાગના કરજદારો કિસાન ક્રેડીટ કાઉનો માત્ર ચિરાણ મેળવવા પુરતા જ કરતા હોય છે. અલબત્ત, યોજનાના લાભો વિષે ખેડુતોને જાગૃત અને માહિતગાર કરવાની જરૂરિયાત જણાય છે.
- PACSએ KCC ખાતાઓમાં ચક્ર દ્વિ વ્યાજ આકારનું જોઈએ નહિ.
- ખાતામાંથી ચિરાણનો ઉપાડ કયા પછી બારમાસની સમય મર્યાદામાં પુનઃ ભરપાઈ ન કરે તો તે ખાતું મુદતવીતી બાકી બને છે.
- સભાસદના મૃત્યુ, નાદારી, રાજીનામું કે ભરતરફના કિસ્સામાં મંજૂર કરવામાં આવેલ રકમ મર્યાદા આપો આપ બંધ થઈ જશે.
- કાઉ ધારકને વ્યક્તિગત અક્ષમતા વીમા યોજના હેઠળના સંરક્ષણનો લાભ મળે છે.

પાક વીમા યોજના:

કુદરતી કે કૃત્રિમ આપત્તિઓના કારણે ઉભા થતા જોખમને હળવું કરવા ભારત સરકારે સવ ગ્રાહી "ક્રોપ ઈન્સ્યોરન્સ સ્કીમ" (પાક વીમા યોજના) " એગ્રિકલ્ચરલ ઈન્સ્યોરન્સ કોર્પોરેશન ઓફ ઈન્ડિયા " દ્વારા અમલમાં મુકવામાં આવે છે. આ યોજના હેઠળ દરેક ખેડુત કે જેણે PACSમાંથી અથવા કોઈ પણ રાષ્ટ્રીયક તંત્ર બેંકમાંથી લોન મેળવેલ હોય તેણે નક્કી કરેલ પ્રીમિયમ ચુકવીને વીમો લેવો જોઈએ અને PACSએ દર માસે એકત્રિત કરેલ પ્રીમિયમ રકમ સ્ટેટમેન્ટમાં દર્શાવી તે એગ્રિકલ્ચરલ ઈન્સ્યોરન્સ કોર્પોરેશનને મોકલી આપવી જોઈએ. પાક ચિરાણ ઉપરની પ્રીમિયમની રકમને ચિરાણમાં સામેલ કરવાની હોય છે.

ખેતી વિષયક પ્રોજેક્ટના મુલ્યાંકન કરવા:

ઉપલબ્ધ સાધન સ્ત્રોતો દ્વારા આર્થિક પ્રોજેક્ટની રચના કરી તેના દ્વારા PACS માટે અસ્કયામતો ઉભી કરી આવક મેળવી શકાય છે. કોઈ પણ ખેતી વિષયક કે ઔદ્યોગિક પ્રોજેક્ટમાં તેના ખચ અને લાભ નિરીક્ષણ અને મુલ્યાંકન કરી ચિરાણ આપવાનું રહેશે. ખેતી વિષયક પ્રોજેક્ટ કેટલીક વિશિષ્ટતાઓ ધરાવતા હોવાથી પ્રોજેક્ટના ઘડતર, મુલ્યાંકન અને અમલીકરણ હિત માલિકી ની હોવી તે મોટી આવશ્યક છે કારણ કે કેટલાક પ્રોજેક્ટસમાં આ શરત માજીનના એક હિસ્સા તરીકે જોવામાં આવે છે. 2. પ્રવૃત્તિઓ અંતગત રોકાણો પર સમયના પ્રભાવને ધ્યાનમાં લેવાનો બને છે. 3. પ્રોજેક્ટની ઉત્પાદકતાને કુદરતી અને પચાવણીય પરિબળોની અસરકારકતા ધ્યાનમાં રાખવી. 4. ખેતી વિષયક પ્રોજેક્ટમાંથી થતી આવક મોટા ભાગે આવક વધારાના સ્વરૂપમાં હોય છે. ઉપર દર્શાવેલ તમામ બાબતો પરથી જાણી શકાય છે કે પ્રોજેક્ટની ચકાસણી એટલે તેનું સંપૂર્ણ પરીક્ષણ કરવું.

સ્વાશ્રયી જુથ બેંકિંગ (સેલ્ફ હેલ્પ ગ્રુપ બેંકિંગ):

પરંપરાગત રીતે જોઈએ તો PACS જમીન ધરાવતા હોય તેને જ સભાસદ તરીકે દાખલ કરે છે પરંતુ બહુક દ્વારા જમીન વિહોણા ખેત મજૂર, મહિલાઓ અને ગણતીયાઓની બચત અને કરજની જરૂરિયાતોને ઓછું પ્રાધાન્ય આપવામાં આવે છે. સ્વાશ્રય જુથો (જોઈન્ટ લાયબિલીટી ગ્રુપ્સ) મારફતે PACS ગ્રામ્ય વિભાગના મહત્વના ક્ષેત્રને પણ આવરી લેવું જરૂરી બને છે. સ્વાશ્રય જુથો એ પાડોશમાં નજીકમાં રહેતા લોકોના નાણાકીય ભંડોળને એકત્ર કરી મારફતે ઉભી થતી થાપણ/બચત દ્વારા ચિરાણની જરૂરિયાતોને પહોંચી વળવા મદદરૂપ થાય છે. સ્વાશ્રય જુથ સભ્યોના એકબીજાના પ્રશ્નો અને સમસ્યાઓના નિરાકરણો મેળવવામાં પણ મદદરૂપ થાય છે. આવા જુથની નિયમિત રીતે મીટીંગ યોજવી, નિયમિત બચત કરવી, અંદરો અંદર ચિરાણ આપવું, કરજ અગ્રતાના ધોરણે સભાસદને ચિરાણ મંજૂર કરવું, વસુલાતમાં જુથના ધોરણો, જવાબદારીઓમાં હિસ્સેદાર બનવું અને નાણાકીય વ્યવહારોની પ્રક્રિયાને અનુરૂપ ઓછામાં ઓછા હિસાબના ચોપડાઓ રાખવા, આ બધી બાબતોનું સારી રીતે કામકાજ કરતા સ્વાશ્રય જુથોની આવશ્યક વિશેષ હોય છે. સ્વાશ્રય જુથ શરૂઆતમાં પોતાના ભંડોળમાંથી પોતાના સભ્યોને થોડા મહિના સારી રીતે ચિરાણો કયા પછી જુથને વધારાના ચિરાણની જરૂરિયાત ઉભી થતા PACS સાથે જોડાઈને ચિરાણને પહોંચી વળવાના માટે પ્રયોસો કરે છે. PACS અને સ્વાશ્રય જુથો કામગીરી લગભગ એક સરખી જ હોય છે. આમ જોઈએ તો PACSએ પણ સ્વાશ્રય જુથોનું મોટું સ્વરૂપ જ છે. સ્વાશ્રય જુથની શક્તિ અને સામયિક તેની ગતિશીલતા, ક્રિયાશીલતામાં રહેલા છે. આવા જુથને PACSમાં સમાવવામાં આવે તો તેના સભાસદોની સહભાગીદારીમાં વધારો થાય છે અને PACSની કામગીરી પણ વધવા પામે છે.

બીનચિરાણ અને બીન ભંડોળ પ્રવૃત્તિમાં ધંધાકીય તકો:

બિનચિરાણ ધંધાકીય પ્રવૃત્તિઓ, PACSના કાયકક્ષેત્રને વિસ્તારે છે. બિન ચિરાણ વ્યાપારિક પ્રવૃત્તિઓ હાથ ધરતા પહેલા PACSએ પોતાના પરીપેક્ષક મોજબી કરી સભાસદોની આવી જરૂરિયાતોની, વેપારી અને સામાજિક પ્રવૃત્તિઓની યાદી અલગ અલગ કરવાની રહે છે. આ પ્રવૃત્તિ હેઠળ PACS પોતાના સભાસદોને તેમના વ્યવસાય અંતગત સાધન સામગ્રી પુરી પાડવાની કામગીરી હાથ ધરી સારી ગુણવત્તા વાળી ચીજો પુરી પાડવી જોઈએ. દા.ત. સુધારેલ બિયારણ, રાસાયણિક ખાતરો, જંતુનાશક અને રોગનાશક દવાઓ વગેરે આવી ચીજો વ્યાજબી કિંમતે સભાસદોના ઘર આંગણે જ મળી રહે એ પ્રકારે સેવાઓ આપવી જોઈએ. સભાસદને ઘર બેંક ફાયદો અને બહુક ને પણ ફાયદો થાય છે. આ ઉપરાંત PACS સભાસદોએ ઉત્પાદન કરેલ પાક અને ચીજવસ્તુઓના જથ્થાની આંકણી કરી અને ખરીદનાર સાથે જથ્થાબંધ પુરવઠો પુરા પાડવાના કામો હાથ ધરવા જોઈએ. આથી ખેડુતોને પોતાની પેદાશોની વધારે ઉચી કિંમત મળે અને વાહન ખચ તથા વેચાણ ખચ ઘટવાથી સભાસદોને ફાયદો થાય છે.

બીન ભંડોળ પ્રવૃત્તિઓ :

- વીમા કંપનીઓ તથા બિન બેંકિંગ નાણાકીય સંસ્થાઓના એજન્ટ તરીકે
- ગ્રામીણ વિસ્તારોમાં મ્યુંચ્યુઅલ ફંડ સ્કીમનું વેચાણ (એજન્ટ તરીકે) કરવું
- ગ્રામીણ ગ્રાહકોની બેંકિંગ કામગીરી જેવી કે ચેક જમા-વસુલવાની કામગીરી

ગ્રામીણ ક્ષેત્રે લાર્ટ બિલ, ટેલિફોન બીલ, મોબાઈલ બીલ, વીમા પ્રિમિયમની ગ્રાહક વતી કામગીરી કરી જે સભાસદો પોતાની અંગત જરૂરિયાતો માટે લોન મેળવવા માંગતા હોય અને બહુક પોતાના મર્યાદિત નાણાકીય સાધનોને કારણે તે આપી શકે તેમ ન હોય તો તેવા કિસ્સામાં પોતાના સભાસદોને અરજીઓ એકત્ર કરી બેંકમાંના ચિરાણ સમાવવા જરૂરી સત્તાવાર પુરાવા સાથે બેંક વતી દસ્તાવેજો કરાવી, સભાસદોને ચિરાણ મેળવવામાં અગમતા ઉભી થી જોઈએ, લોનની રકમ પહોંચાડવી અને લોનની વસુલાત એકત્ર કરી બેંકમાં જમા કરાવવી વગેરે.

વસુલાત અને NPA:

કોઈ પણ નાણાકીય સંસ્થામાં ચિરેલ નિયત સમયમાં વસુલ થાય તે જેટલું મહત્વનું છે તેટલું જ વસુલાત PACS માટે પણ મહત્વનું અને અગત્યનું ગણાય છે. કારણ કે દરેક PACSએ સભાસદોને ચિરેલા નાણા વ્યાજ સાથે નિયત સમયે પરત મળે તો જ તે અન્ય સભાસદને ચિરાણ આપી શકે. કરજદારો પાસેથી પરત આવેલા ચિરાણને પુનઃ ચિરાણ અને નવા ચિરાણ માટે ભંડોળની સંધરતા વધારે છે. ચિરાણના હપ્તા તેમજ વ્યાજની વસુલાત નિયત સમયે ન થાય તો પુનઃ ચિરાણની પ્રક્રિયા બિન અસરકારક બને છે અને PACSના ચિરાણના જોખમમાં વધારો થાય છે. ચિરાણની પારદશિતા મેળવવા અને બેંકોની કાયદલતા જળવાય તે માટે રીઝર્વ બેંક ઓફ ઈન્ડિયાએ કેટલાક દુરંદેશિય (આઈ.આર.એસ.નોમ્સ) નિયમનો અમલમાં મુકેલ અને સહકારી ચિરાણ સંસ્થાઓને લાગુ પાડવામાં આવે છે. પરંતુ આવા નિયમો PACSને હજુ લાગુ પાડવામાં આવેલ નથી. સામાન્ય રીતે કોઈ પણ પ્રકારની વસુલાત કે જેમાંથી ચિરાણનું વ્યાજ અને હપ્તા વસુલાતની પાકતી તારીખ પહેલા વસુલ આવે તો તેને 'ઉપજાઉ અસ્કયામત' (પરફોર્મિંગ એસેટ) અને જો કોઈ પણ અસ્કયામત આ અનુસારની ન હોય તો તેને 'બિનઉપજાઉ અસ્કયામત' (નોન પરફોર્મિંગ એસેટ) તરીકે ગણવામાં આવે છે.

અહીં એ નોંધવું જોઈએ કે મહાપ અને PACS માટે NPA એ એક જ ખ્યાલ છે. એટલે કે ચિરાણાત્મક હપ્તા અને તેના વ્યાજની વસુલાત ઉપર જ આ સંસ્થાઓની કાયકક્ષમતા આધારીત છે. મહાપના કિસ્સામાં જેટલા હપ્તા લેણા ઘઈ ગયેલ હોય અને તેની વસુલાત ન આવેલ હોય તો તેટલી જ રકમને મુદતવીતી બાકી ગણવામાં આવે છે. જ્યારે NPAએમાં કુલ ચિરાણના બાકી ચિરાણોને NPAએ તરીકે ગણવામાં આવે છે.

નીચે પ્રમાણેની બાબતોને NPA તરીકે ગણવામાં આવે છે.

- મુદતી લોનનું વ્યાજ 90 દિવસો સુધીમાં જમા થયું જ હોય તો તે ચિરાણ મુદતવીતી ચિરાણ ગણાય.
- ખેતી વિષયક ચિરાણમાં ખેતીને આનુષંગીક પ્રવૃત્તિઓ માટે NPA ગણવાની મુદત જો માસિક હપ્તાઓ હોય તો તે ૬૦ દિવસ છે. અને અર્ધ વાર્ષિક હપ્તા સાથેની લોનના કિસ્સામાં તે 180 ની મર્યાદામાં હપ્તો વ્યાજ પરત જમા ન થયેલ હોય તો.
- ઓવરડ્રાફ્ટ / કેશ ક્રેડિટ એકાઉન્ટના કિસ્સામાં નિયત મર્યાદા કરતા બાકી સતત વધારે રહેતી હોય અને 90 દિવસ કરતા વધારે મુદત સુધી જમાં આવેલ ન હોય અને તે સમય દરમિયાન ઉધારેલ વ્યાજ પુરતી પણ રકમ ન હોય તો તે ખાતું અનિયમિત ગણાય છે.

આંતરીક વહીવટીય વ્યવસ્થાપન:

PACSની રોજબરોજની કામગીરીમાં ચિરાણ કરવું, વસુલાત મેળવવી, થાપણો એકત્રીત

કરવી-પરત કરવી, માલનું ખરીદી-વેચાણ કરી સેવા પુરી પાડી આવક મેળવવી, વહીવટીય અને વિકાસાત્મક કામો હાથ ધરવા વગેરે કાયોનો સમાવેશ થાય છે. આ વ્યવહારો, કોયોની નિયમિત નોંધ રાખી નફા-ખોટની સ્થિતિની જાણકારી રાખવી જોઈએ. કારણ કે તો જ કોઈ પણ PACSના છેલ્લા હિસાબોનું સરવૈયું મેળવી શકે.

બેલેન્સીંગ અને રીકન્સીલીઝેશન:

PACSમાં દરેક વ્યવહાર અને હિસાબી ચોપડા યોગ્ય રીતે રાખવા એટલું જ પુરતું નથી. પરંતુ તેમાં નિયમિત રાતે દરેક વ્યવહારની જે તે ચોપડામાં નોંધ થવી. દરેક પ્રકારની નોંધપોથી જયેલ નો ધોની માહિતી રોજમેળમાં લેવી જોઈએ. રોજમેળનો સંકલિત સરવાળો જનરલ લેજરમાં ખતવવો જોઈએ. જનરલ લેજરની વિગત કયા સરવૈયામાં ખતવવી જોઈએ, જો નોંધણી કે ખતવણીમાં ભુલ રહેવા પામી હોય તો તેમાં તુરંત જ જ ખોટી માહિતી નોંધ આવે. આવી ભુલો સુધારી શકાય છે તેને ચોપડાની મેળવણી કહે છે. અન્ય સંસ્થાની બાકી સાથે પોતાની બાકીને સરખાવાની ક્રિયાને રીકન્સીલીઝેશન કહે છે. ખાતાના વ્યવહારોની સંખ્યા અથવા કદના આધારે દર અઠવારિયે એક વખતથી માંડીને ત્રિમાસિક ધોરણે રીકન્સીલીઝેશન કરવા રાખવું જોઈએ. એ જ રીતે PACSએ પોતાનું કજ ખાતું બેંકના ચિરાણ ખાતા સાથે દર ત્રણ મહિને મેળવી લેવું જોઈએ.

ધંધાકીય વિકાસ આયોજન (BDP) તૈયાર કરવું:

PACS તેના સભાસદોના આધિક લાભ માટે રચાયેલ વ્યવસાયિક સંગઠન છે. સભાસદોની જરૂરિયાતોને પહોંચી વળવા, PACSએ નવી પ્રવ ઝિંતો તથા સેવાઓ હાથ ધરવા તથા પ્રવત્ત ાન સમય, સંજોગો અને પરિસ્થિતિને પહોંચી વળવા માટે એક એકશન પ્લાન બનાવવાની જરૂર રહે છે. જેમાં હાથ ધરવામાં આવનાર પ્રવ તિઓ, સંશોધન પદ્ધતિઓ, તેનું અમલીકરણ, અપેક્ષિત પડતર ખચ તથા લાભાંશ વગેરેનો અંદાજ મેળવવાનો હોય છે. જેને PACSનું ધંધાકીય વિકાસ આયોજન કહે છે. બીડીપીનો મુળભુત હેતુ .બહકને ધ થી પ વપના સમયગાળા માં નિભાવપાત્ર સક્ષમતા કેળવવાનો છે. જો PACS ખોટમાં ચાલતી હોય તો તે ચાલુ વહીવટી ખચા આવા આયોજન દ્વારા અમલમાં નવા એકાઉન્ટ-બે આવકના એકાઉન્ટ વધમાં ખોટ દુર કરી સમતુલા મેળવે તેવો આયોજનનો હેતુ હોય છે. ચાલુ વહીવટી ખચને પહોંચી વળ્યા બાદ 3 થી ૫ વર્ષમાં ખોટ પુરી કરવા શકમંદ લેણાની જોગવાઈ દ્વારા .બહક આધિક રીતે સધર બને તેવું આયોજન હાથ ધરવું જોઈએ. હેતું નક્કી થયા બાદ ૧) જે સભાસદોની જરૂરિયાતનો અરીસો હોય ૨) તે સવગ્રાહી અને બધા જ આયામોને આવરી લેતું હોય ૩) તે દિશાસુચક, પથદશક તથા PACSને તેના ભવિષ્ય તરફની મુશ્કાલીમાં આગળ દોરી જનાર હોય અને ૪) જે પરિવતનો પરત્વે હકારાત્મક હોય તે પ્રકારના પ્રકલ્પો હાથ ધરવા જોઈએ.

અન્ય નાણાકીય અને બિન નાણાકીય સંસ્થાઓનો સહકાર પ્રાપ્ત કરવા PACSએ તૈયાર કરેલ એકશન પ્લાન સંલગ્ન જિલ્લા સહકારી બેંકને મોકલી શકે છે. અને બીડીપીના અમલીકરણ માટે જરૂરી વ્યુહરચના કરી સમજુતી કરાર (MOU) કરી શકે છે.

હિસાબી પધ્ધતિ:

ભારતમાં લગભગ બધા જ રાજ્યોમાં PACSએ નાણાકીય હિસાબી પત્રકો સરકારે સુચવેલ માળખા પ્રમાણે તૈયાર કરવાના હોય છે. હિસાબી સમયગાળા દરમ્યાન થયેલ નાણાકીય વ્યદ વહારોનો નાણાકીય પત્રકો જેવા કે વેપાર ખાતું, નફાનુકસાન ખાતું, પાકું સરવૈયું બનાવવા વિગેરે માટે દિનનોંધી હિસાબી પધ્ધતિ ઉપયોગ કરવો જોઈએ. કારણ કે આ પધ્ધતિના આધારે તૈયાર કરેલ પત્રકો એકમની સાચી નફાકારકતા તથા નાણાકીય સ્થિતિ જાણી શકાય.

પુનઃગઠન યોજનાની જોગવાઈ અનુસાર નાબાડ દ્વારા PACSની હિસાબી પધ્ધતિઓમાં વિદિ વધતા, દુરંદેશીય ધોરણો અને ધંધાના પ્રકારને પણ ધ્યાનમાં લીધેલ છે. તેથી .બહક કક્ષાએ નવી હિસાબી પધ્ધતિ વિકસાવતી વખતે રાજ્ય સહકારી બેંકો, જિલ્લા સહકારી બેંકો, સહકારી વિભાગો, ઓડિટરો, સહકારી ટ્રેનીંગ સંસ્થાઓ વિગેરે સાથે ટાસ્ક ફોર્સ સમિતિએ ચચા ઓ કરી યોગ્ય સ્વરૂપની દિનનોંધી હિસાબી પધ્ધતિ અમલ કરવાનું જણાવેલ છે. કારણ કે આ પધ્ધતિ દ્વારા કરેલ અગત્યના પાસાઓ જેવા કે 1) PACSના હિસાબોના સવ સામાન્ય અને પાયાના સિધ્ધાંતો, 2) સરવૈયું, નફો-ખોટ અને વેપાર ખાતાના હિસાબી પત્રકો માટે એક જ પ્રકારના ફોર્મ્સનો ઉપયોગ, 3) નાણાકીય પત્રકો અને સુસંગત જનરલ લેજરના સમાન ખાતાઓ, 4) જરૂરી અને સ્ટાન્ડર્ડ બુક્સ ઓફ એકાઉન્ટ નક્કી કરવા વગેરે વધુ સ્પષ્ટ બને છે. .PACSના પ્રમુખો/મંત્રીઓને તથા વ્યવસ્થાપક સમિતિના સભ્યોને જે તાલીમ આપવામાં આવેલ છે તેમાં સમાન હિસાબી પધ્ધતિ અંગે જાણકારી આપવા અને અમલમાં મુકવા ખાસ તાલીમ અને મદદ પુરી પાડવામાં આવેલ છે. પરિણામે હવે બધી જ PACSએ પોતાની હિસાબી પધ્ધતિમાં ફેરફાર અને સુધારા સાથે દિનનોંધી નામાં પધ્ધતિને અનુસરવાનું શરૂ કયુ છે.

ખાતાની મેળવણી (બેલેન્સીંગ):

દિનનોંધી પધ્ધતિમાં વાસ્તવિક ખાતા અને વ્યકિતગત ખાતાની બેલેન્સીંગ સમયાંતરે કરવામાં આવે છે. ગૌણ ખાતાની મેળવણી થતી નથી. પણ તેનો સરવાળો કરવામાં આવે છે. પ્રત્યેક નાણાકક િય વ્યવહારના અંતે વાસ્તવિક તેમજ વ્યકિતગત ખાતાઓની બાકી તથા સામાન્ય ખાતાઓના સરવાળા, કયા સરવૈયાના ટ્રાયલ બેલેન્સમાં લેવામાં આવે છે.

પાકું સરવૈયું (Balance sheet):

નિયત તારીખે .બહકની નાણાકીય સ્થિતિ શું છે? તે દશાવવા માટે બનાવવામાં આવતા પત્રક ને બેલેન્સીટ -પાકું સરવૈયું કહેવામાં આવે છે. તે PACSની મિલકત, જવાબદારીઓ અને મુદી દશાવતું પત્રક પણ છે. એટલે આ પત્રકને સ્થિતિદશક પત્રક પણ કહે છે. સરવૈયુ એ એક એવું સ્ટેટમેન્ટ છે કે જે હિસાબી પધ્ધતિનો છેલ્લો તબક્કો છે. જેમાં માત્ર કેપીટલ આઈટમોને જ ગણવરીમાં લેવામાં આવે છે. PACSનું પાકું સરવૈયું તૈયાર કરવામાં હવે વૈધનાથન સમિતિની સુચયા પ્રમાણના નમુનામાં તૈયાર કરવામાં આવે છે. જેમાં જુદા જુદા ખાતાઓ માટે અલગ-અલગ ફોર્મસ રાખવામાં આવ્યા છે. આવા ફોર્મસમાં વિગતો ભરીને જ દરેક PACSએ પોતાના હિસાબો પોતાના જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકને મોકલવાના રહે છે.

આમ, વષ 2004 પહેલા .બહક દ્વારા જે હિસાબી પધ્ધતિ ભુલ ભરેલી અને ખામી વાળી હતી, તેમાં સુધારો લાવવા વૈધનાથન સમિતિએ 2004થી દેશની તમામ PACSમાં એક સમાન હિસાબી પધ્ધતિ અમલમાં મુકાવેલ છે. ક પિ મંત્રાલય ભારત સરકારના આદેશથી ગુજરાત સરકારના ખેતી અને સહકાર વિભાગ, દ્વારા Gujarat Ordinance 2 of 2007 બહાર

પાડયું છે. જેમાં 1961થી 2004 દરમ્યાન સહકાર અધિનિયમનની જે તે કલમોમાં જે-જે ખામી અને ભુલો હતી, તેમાં સુધારા વધારા કરવામાં આવ્યા છે. પરિણામે આજે ગુજરાતમાં PACSના હિસાબો માટે એક સમાન હિસાબી (દિનનોંધી નામાંપધ્ધતિ)નો ઉપયોગ થાય છે.

સારાંશ: દેશના ખેતી તેમજ ગ્રામ્ય અથતંત્રમાં સહકારી ચિરાણ સંસ્થાઓની ચિરાણ અને ખેત સહાયક પ્રવ તિનો અમુલ્ય ફાળો રહેલ છે. ખેત ઉત્પાદન, તેના માકે ટિંગ તેમજ પ્રક્રિયાત્મક પ્રવ તિઓ માટે ક્ષેત્રે જરૂરી ચિરાણ ઉપલબ્ધ કરવામાં સહકારી સંસ્થાઓ આધિક રીતે નબળી પડતી જાય છે તેવું વિવિધ અભ્યાસોના તારણો અને અનુભવોમાંથી જાણવા મળતા, ખેત સહકારી ચિરાણ સંસ્થાઓને પુનઃચેતનવંતી અને આધિક રીતે પગભર બનાવવા માટે ભારત સરકારે પ્રો.વૈધનાથનના અધ્યક્ષપણા હેઠળ ટાસ્ક ફોર્સની વષ 2004માં રચના કરેલ આ સમિતિએ PACSની નબળાઈઓનો અભ્યાસ કરી જરૂરી સુધારાત્મક પગલા સુચવેલ. તેમાં મુખ્ય ત્રણ મહત્વના સુધારાઓ સુચવેલ છે. તેમાં પણ .બહકના મંત્રીઓ/વ્યવસ્થાપક સમિતિના સભ્યોને હિસાબી તેમજ વ્યવસાયી તાલીમ આપવી અને .બહકના વહીવટમાં ક્રોમપ્યુટરાઈઝેશન કરવા અને સમાન હિસાબી પધ્ધતિ વગેરે બાબતો તાલીમ આપવા પર વધુ ભાર મુકવામાં આવેલ.

ભારત સરકારે પ્રો.વૈધનાથને સુચવેલ રિવાઈવલ પેકેજના અમલ માટે નાબાડની એજન્સી તરીકે નિમણૂક કરેલ અને નાબાડના માગદશન પ્રમાણે .બહકના સશકિતકરણ કાયદમ હેઠળ PACSના પ્રમુખો, મંત્રીઓ અને વ્યવસ્થાપક સમિતિના સભ્યોને હિસાબી તેમજ વ્યવસાયિક તાલીમ પુરી પાડવાની કામગીરી કરે છે. આ હેતુસર 'બડ' દ્વારા તાલીમ, ઉદયભાણસિંહજી ઈન્સ્ટીટ્યુટ ઓફ કો-ઓપરેટીવ મેનેજમેન્ટ, ગાંધીનગર તેમજ નેશનલ ઈન્સ્ટીટ્યુટ ઓફ કો-ઓપરેટીવ મેનેજમેન્ટ, ગાંધીનગરના સંયુક્ત ઉપક્રમે 11 દિવસના રેસિડેન્સીયલ તાલીમ કાયદમો યોજીને તમામ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંક દીઠ , થી શ માસ્ટર ટ્રેઈનસને .બહક કક્ષાએ તાલીમ આપવા આ બેંકોના ટ્રેઈનસ ઉપરાંત સહકારી ક્ષેત્રના તજજ્ઞો કે જેઓ સીધી રીતે સહકારી વ્યવસ્થા-સંચાલનમાં સંકળાયેલ ન હોય તેની સેવા મેળવી PACSના પ્રમુખો, મંત્રીઓ અને વ્યવસ્થાપક સમિતિના સભ્યોને સહકારી વ્યવસ્થાપન, સંચાલન અને વહીવટીય તાલીમ પુરી પાડવામાં આવેલ.

વૈધનાથન (ટાસ્ક ફોર્સ) સમિતિના રિવાઈવલ પેકેજના અમલીકરણ પહેલા PACSSની સ્થિતિથી આપણે સૌ વાકેફ છીએ. અથાત PACS ને મ ત્રપાય સ્થિતિમાંથી ઉગારવા ટાસ્ક ફોર્સ દ્વારા PACSના વ્યવસ્થાપન, સંચાલન અને વહીવટીય ત્રણ મહત્વના ફેરફારો સુચવવામાં આવ્યા હતા. તેમાં સૌથી મહત્વનો ફેરફાર નાણાકીય સુધારણાનો કહી શકાય. સરકાર દ્વારા નબળી PACSને નાણાકીય સહાય કરી તેને ભુતકાળના દેવામાંથી ઉગારી PACSને નફાની સ્થિતિ તરફ લઈ જવાના પ્રયાસો છે. આ પ્રકારની નાણાકીય સહાય દ્વારા જે PACS નહિ નફો નહિ નુકસાન એટલે કે સામાન્ય આધિક સ્થિતિ ધરાવે છે તે નાણાકીય સહાયથી સધરના પત્રક કરી શકાય, અને જે PACS સધરતા ધરાવે છે એટલે કે નફો કરતી હોય તેને માટે આ તાલીમ કાયદમ દ્વારા નવી અને મહત્વની વિશેષ યોજનાઓ હાથ ધરવા માટે માગદશન મળશે. સાથે સાથે PACSના સભ્યોમાં નવી પ્રવ તિ માટે માહિતીનો સંચાર થાય છે. પરિણામે PACS મહત્તમ નફા મેળવી વિવિધ સિધ્ધિઓ પણ હાંસલ કરી શકે છે.

આમ વૈધનાથન સમિતિની ભલામણો અમલીકરણ અને તાલીમ કાયદમ બાદ જાણવા મળે છે ઘણી PACSની આધિક સ્થિતિમાં સુધારો થયેલો જોવા મળ્યો છે. છતાં અહીં નોંધવું જોઈએ કે હજુ થણ ઘણી .ACS S અને તેના કારણે મહદભાગ આધિક સમસ્યાઓથી પર થઈ શકી નથી. દેશમાં છેલ્લા 10 વષના આંકડા જોતા ખ્યાલ આવે છે કે નાબાડ દ્વારા આપવામાં આવેલ તાલીમ બાદ PACS ની આધિક સ્થિતિ અને તેની સભ્ય સંખ્યામાં સારા એવા પ્રમાણમાં વધારો થયેલ છે. સાથે ચિરાણો, રોકાણો, શેરબંડોળ, પ્રવ તિઓનો વિકાસ અને નફાનું પ્રમાણ પણ વધેલુ જણાય છે. પ્રવતમાનમાં જે PACSની નાણાકીય સ્થિતિ નબળી હોવા છતાં તેની સુવિધાઓ જોતા તેવી PACSએ પણ એક ક્રોમપ્યુટર તો વસાવી લીધું છે અને તેના દ્વારા જ PACSનું કામકાજ તથા વાષિક હિસાબો થવા લાગ્યા છે. તેથી કહી શકાય કે આજના યાંત્રિકરણ યુ ગમાં ગામડામાં રહેલી PACSએ પણ બદલાતી ટેકનોલોજી અને સમય સાથે તાલ મેળવવા એક કદમ આગળ વધાયો છે. એટલું જ નહીં આવી તાલીમ અને કાયદમને પરીણામે NPA થતા ખાતાઓનું પ્રમાણ પણ ઓછું થઈ ગયું છે. PACSને પ્રોત્સાહિત કરવા સરકાર દ્વારા જે PACS નોંધપાત્ર નફો કરતી હોય તેને દર વષ ઈનામો આપી અને નાણાકીય પુરસ્કાર પણ આપવામાં આવે છે. જેથી PACSના મંત્રીઓમાં સારી કામગીરી અને સંચાલન માટેની ભાવના જન્મે. આગામી વષ માટે બીડીપી પ્લાન પણ ઘડી શકે અને નવી નવી પ્રવ તિઓનો વ્યાપ પણ વધે. છેલ્લે PACS દ્વારા વસુલાત માટે જે કડક નિયમો-ધોરણો અપનાવવામાં સમાન હિસાબી પધ્ધતિએ મહત્વનો ફાળો નોંધાવ્યો છે.

આમ, PACSના હકારાત્મક પાસાઓ PACSને ઉજવળ બનાવે છે પરંતુ તેની સાથે અમુક નકારાત્મક પાસાઓ પણ જોવા મળે છે. જેમ કે ખેતીક્ષેત્રે વરસાદની અનિયમિતતાના કારણે PACS દ્વારા થયેલ ખેતચિરાણની પુરતી અને નિયમિત વસુલાત થતી નથી. સતત વધતા જતા દેવાબાકી અને મુદત વીતી બાકીના કારણે PACSની ચિરાણ ક્ષમતા ઘટવા પામી છે. PACSના સંચાલનમાં વ્યવસ્થાપક સમિતિની કાયમી પજાની નીતિ, તાલીમ અને કાયદમને અજાનતા તથા PACSનો વહીવટ કરતા કમચારીઓના ગણના મનસ્વી વલણ, અવિશ્વાસની ભાવના અને સ્વહેતું જેવી બાબતો PACSના વિકાસ માટે બાધારૂપ બને છે. વારંવાર સરકાર દ્વારા દેવામાફીની યોજનાથી કેટલાક ન્યાયીક પ્રશ્નો ઉદભવતા હોય છે. તેની અસર PACSની વસુલાત પર પડે છે. છેલ્લે વૈધનાથન સમિતિની ભલામણો પ્રમાણે PACSને આધિક અને કાયદમકીય પ્રવ તિઓમાં છુટછાટ આપવામાં આવી હોવા છતાં મોટા ભાગની PACS પોતાની આધિક પ્રવ તિઓનો વ્યાપ વિસ્તાર અને સંખ્યા વધારવામાં ઉત્સુક જણાતી નથી તેટલા અંશે તેની આવકસજનના સ્ત્રોતો અને આવક મયાદીત રહે તે સ્વાભાવિક છે. આમ વૈધનાથન સમિતિની ભલામણ પ્રમાણે સ્થાનિક કક્ષાએ જાગન તાલીમ કાયદમ હાથ ધરાયેલો હોવા છતાં તેની અસરકારકતા ઉપરાંત પ્રકારના કારણોસર સંતોષકારક અને પરિણામલક્ષી સાબિત થઈ શકી નથી તેટલા અંશે સહકારી ક્ષેત્રહજુ પણ પાળવું રહેવાની દહેશત વાળુ કહી શકાય. જો કે તાલીમ કાયદમ પહેલાનાં સમય કરતા પ્રવતમાનમાં PACSની આધિક સ્થિતિમાં ઘણો સુધારો થયેલો જોવા મળ્યો છે. જે PACSની નબળી પરિસ્થિતિ માટેના કારણો છે તે તેઓ પોતે સમજી સુલજાવી શકે તેમ છે. અલબત્ત, આ રીતે ત્રિવિધ સહાય અને તાલીમ કાયદમોથી PACSની આધિક-સંચાલકીય સ્થિતિમાં સુધારો થશે અને ખેતુને પણ તેના લાભમળશે તેમ નિઃશંકોયપણે કહી શકીએ.

REFERENCE

1. પ્રાથમિક કૃષિ ધિરાણ સહકારી મંડળીઓ માટે સશક્તિરણ કાર્યક્રમ" ભારત સરકાર – ગુજરાત સરકાર (નાબાર્ડ) ધી ગુજરાત સ્ટેટ કો-ઓપરેટીવ સહયોગથી (મંત્રીઓની તાલીમ કાર્યક્રમ માટે). 2. " પ્રાથમિક કૃષિ ધિરાણ સહકારી મંડળીઓ (પેક્સ)ની વ્યવસ્થાપક સમિતિના સભ્યો માટે શક્તિ નિર્માણ કાર્યક્રમ" ધી ગુજરાત સ્ટેટ કો-ઓપરેટીવ સહયોગથી. 3. "વૈવિધ્યનાથન સમિતિનો ટાસ્ક ફોર્સ એહવાલ" નેશનલ ઇનસ્ટીટ્યુટ ઓફ કો-ઓપરેટીવ મેનેજમેન્ટ, ગાંધીનગર. 4. " સહકારનું અર્થશાસ્ત્ર" ડૉ. બી.ડી. પરમાર અર્થશાસ્ત્ર ભવન સૌરાષ્ટ્ર યુનિવર્સિટી દ્વિતિય આવૃત્તિ, ફેટ, સી. જમનાદાસ કંપની. 5 " Co-Operative News and Views " (2000). Weekly, National Resource centre. New Delhi. | 6 "Co-Operative Perspective " (1999-2000). Vaikunth Mehta National Institute of Co- Operative Management, Pune. | 7. " Co-Operative in the Changing Economy of India " (Jul- Aug 1998) . OMZD VMO WL V[g8Z 5]F.h4 DJ]A.P | 8 " Indian Co-Operative Review " National Co-Operative Union of India. New Delhi 2000. | 9. Rath, Nilkanth, "Restructuring the Co-Operative " The Economic times, 13 Sept.1994. | 10. "Statistical Statements Relating to Co-Operative Credit Movement in India" Annual , The Director (Admn.) Economics department. RBI. Bombay. 2000. ‡